

28. Сковчиляс І. Читальні Просвіти в місті Дрогобичі та в селах та містах Дрогобиччини // Дрогобиччина земля Івана Франка: збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк, 1973. Т.1. С.229-444.
29. Франко І. Депо про шляхту ходячкову // Збір. творів: У 50-ти т. Літературно-критичні праці (1876–1885). – К., 1980. Т.26. С.180-186.
30. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). К., 1993. 412 с.
31. Dąbkowski P. Szlachta zaściankowa w Korczynie i Kruszelnicy nad Stryjem. Łwów, 1936. 122 s.
32. Łoziński W. Prawem i Lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. – Łwów, 1931. – 426 s.
33. Pulnarowicz W. Rycerstwo Polskie Podkarpacia. – Przemyśl, 1937. – 79 s.
34. Pulnarowicz W. U źródeł Sanu, Stryja i Dniestru (Historja powiatu tuczanskiego). – Turka, 1929. 144 s.
35. Sas P. Szlachta zagrodowa. – Б.М., Б.Р. 32 s.
36. Ślusarek K. Szlachta zagrodowa w Galicji 1772–1939. Stan i przeobrażenia warstwy pod zaborem austriackim i w okresie niepodległości // Galicja i jej dziedzictwo. – Т.2. Społeczeństwo i gospodarka. – Rzeszów, 1995. – S.111-124.
37. Zawadzki W. Obrazy Rusi Czerwońej. Poznań, 1869. – 81 s.

The article is devoted to the problem of the preservation and evolution among the Ukrainians of Galicia the original social stratum as petty nobility at the end of the XVIII-th at the beginning of the XX-th centuries. The analysis of the documents and literatures shows that at the period when the nobilities rights and privileges wasn't of importance, the high self-awareness of the individuality was preserved among the representatives of this stratum. In a certain extent this fact was reflected in the cultural mode of life. The activity of "Russian Nobility in Galicia society" in Sambir at the beginning of the XX-th century shows this.

Сторов В.В.

ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ В ІСТОРИЧНИХ РОЗВІДКАХ М.І.КОСТОМАРОВА (ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ)

Поняття та категорії, котрими послуговується дослідник, зокрема історик, є не тільки інструментом у відтворенні авторських схем і теорій, вони є текстовим відображенням стану розвитку науки, відгомонам ідейних та філософських течій, що спонукають дослідника до наукового пошуку.

Проблема аналізу змісту понятійно-категоріального апарату праць М.Костомарова з історії України, а також з історії Польщі та Росії, вже висвітлювалась у розвідці П.Попова [32, с.9], де розглядався етнічний та соціальний зміст, що вкладався М.Костомаровим у поняття

народ. Значну увагу було приділено понятійно-категоріальному апарату праць історика й в “Енциклопедии жизни и творчества Н.И.Костомарова” [41, с.420].

Слід відзначити, що більшість дослідників творчості М.Костомарова аналізували загальні риси його творчого доробку [3, с.28], наголошували на тому, що дослідник займався народною історією [4, с.3], відзначали виключну увагу до рушійної сили життя нації – народу [40, с.21] й протиставлення народу державі у концепції М.Костомарова [30, с.100]. Критично оцінювалася теза історика про безкласовість українського народу [34, с.8].

Загальноновизнаним [33, с.28-34] є той факт, що доба 30-40-х років XIX ст. (часу становлення М.Костомарова як науковця) є часом ширення іdealізму та романтизму, що вплинули на розвиток науки, зокрема історичної, у Харківському, а згодом й у Київському університетах. У Харківському університеті зі адані підходи ширив М.Лунін, що перейняв народницьку концепцію французького історика-романтика О.Террі [29, с.13-14]. Зауважимо, що О.Террі вивчав історію походження та успіхів третього (після дворянства та духовенства), стану, котрий вважав народом. Уся ж сукупність трьох станів визначалася у цього дослідника як нація [39, с.33-34].

Викладене вище, на нашу думку, є свідченням перенесення до української історичної науки здобутків німецького романтизму, котрий, власне кажучи, й витворив поняття “народ”, “нація”, “національне”. Значний внесок у справі поширення в науковій, зокрема історичній, літературі того часу вказаних понять належить і М.І.Костомарову.

Вважаємо, тут виявилось специфічне етнокультурне явище [27, с.63-64], що ввібрало у себе декілька складових. Серед них важливим є сам механізм привнесення понятійно-категоріального апарату в історичну науку, а також і практичні результати цього запозичення. Саме спроба аналізу характеру використання М.Костомаровим понять і категорій німецького романтизму є завданням даної статті. Об’єктом дослідження обрано історичні праці М.Костомарова з історії України, проте історичне минуле України становить й значну частину костомарівських розвідок з історії Польщі та Росії. Тому вони також беруться до уваги.

До речі, сам факт створення історичних праць ученим пояснюється в історіографії як “свідчення” появи та ширення національної свідомості [36, с.35]. Проте, на нашу думку, у дослідженнях із цього приводу була й більш конкретизована версія, що пояснювала написання численних творів з історії України у 30-40-і роки XIX ст. Появу таких робіт пояснювали відповідним соціальним замовленням з боку дворянської

(колишньої старшини Гетьманщини) еліти, котра саме в цей час вела боротьбу за утвердження свого шляхетського (дворянського) статусу [31, с.12-13].

Слід підкреслити, що історичні розвідки М.Костомарова були чи не найвідомішими та найпоширенішими з його творчого доробку й таким чином мали суттєвий вплив на масового читача. До того ж вони були певним “полем” для апробації наукової концепції історика. Тут маємо зазначити й таке – історична концепція М.Костомарова залишалася незмінною й у 60-ті роки XIX ст., коли набував поширення позитивістський підхід до вивчення й викладу історичного матеріалу.

Історичні розвідки М.Костомарова періодів 40-х, кінця 50-70-х років охопили різні історичні періоди життя українського народу – часів Давньої Русі, періоду перебування у складі Речі Посполитої, часів повстання Богдана Хмельницького, часів Гетьманщини. Їх поява відбувалася на фоні гострих дискусій М.Костомарова з російськими науковими колами, з котрими він мав численні розбіжності у поглядах на минуле України та Росії [28, с.59-60].

У своїх творах М.Костомаров широко використовує поняття “народ”, “пародность”, “народонаселение”, “народец”, “национальность” і “нация”. Поряд із цими термінами використовуються: “жители”, “посольство”, “племя”, “аборигены”. Природно, що найбільш уживаним терміном є “народ”, який використовується при означенні тих чи інших історичних, суспільних процесів та подій. У вживанні цього терміна ми можемо виділити етнокультурну складову, що була означенням певного народу (російського, польського та ін.). Водночас “народ” міг бути й означенням соціального загалу (особливо низів) і узагальнюючого поняття на позначення жителів певної території, що є досить близьким до сучасного побутового розуміння.

У першому історичному творі М.Костомарова “О причинах и характере унии в Западной России” (1842 р.) зустрічаємо етнічне поняття “литовский народ” і відповідно “русский”, “польский”, “малороссийский” [16, с.27, 34, 38]. Варто підкреслити, що “народ русский” є фактично тотожним “малороссийскому” проте водночас цей термін підкреслює єдність із великоросами. Поняття “русский народ” виринає й у змальованні (з наголосом на національний антогонізм у відносинах із поляками) у творі “Богдан Хмельницкий” (1857 р.) козацьких повстань XVI ст. [6; 9, с.24; т.10, с.51, 222, 411; т.11, с.12, 157]. Саме останній термін зустрічаємо у наступних творах М.І.Костомарова, що торкалися історії Росії зокрема, “Очерк домашней жизни и нравов Великоорусского народа” (1860 р.), хоча тут стосовно характерної риси росіян – їх обцинної

організації вказується, що це є визначною рисою “великорусского народа” [17, с.328]. Поняття “русский, южнорусский народ” зустрічаємо й у творі “Черты народной южнорусской истории” (1861 р.) [22, с.19]. Хоча тут автор використовує термін “славянский народ” (вочевидь для означення приналежності до слов’янської гілки). У переробці твору 1842 р. “Южная Русь в конце 16 века” (1865 р.) також зустрічаємо “русский народ” [25, с.191]. У розвідці з історії Північної Русі – “Севернорусские народоправства” (1863 р.) зустрічаємо варіант “русско-славянский народ и его соседи – “чуждые и финские народы” [20, с.15, 185, 277]. Подібне бачимо й у змалюванні непевних часів XVII ст. у творі “Смутное время Московского государства в начале 17 столетия” (1866 р.) [21, т.4, с.34, 43, 185; т.5, с.197; т.6, с.371]. Показовим є те, що для означення російських прибічників поляків автор використовує формулу “московские люди”, котрі разом із поляками, татарами, литвою та козаками здирствують над “русским народом” [21, т.5, с.197]. “Русский народ” зустрічаємо й у творі “Последние годы Речи Посполитой” (1869 р.), де при описі подій середини XVI ст. вказується, що унія 1569 р. була творінням “литовского, русского народов с польским” [18, с.101, 210, 692, 867]. “Русский народ”, “малороссийский народ” поширені й у серії праць 70-х років – “Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей”. Тут, в описі життя Андрія Боголюбського, також згадується “великорусский народ” [10, с.71]. У творах початку 80-х років, що продовжують змалювання історичних постатей (“Мазепа”, “Мазепинцы”) поряд із “русским, южно-русским, малороссийским народом” зустрічаємо й термін “украинский народ” [13, с.494, 501, 507, 511, 571, 612, 617, 640, 712; 14, с.719, 722].

Проте саме “малороссийский” і “великорусский” народи настільки поєдналися (напередодні подій 1709 р.), що їх роз’єднання було немислиме [13, с.716]. Водночас нападники (наприклад, половці) характеризуються автором як “народ хищнический” [12, с.174].

“Народ” у багатьох історичних розвідках М.Костомарова є категорією соціальною й політичною. На початку становлення Давньої Русі народ ще не був сильним та енергійним [22, с.22]. Він повстає, обирає собі ватажків у боротьбі проти релігійного гніту (XVII ст.), може мати войовничий характер, це “простой” народ [6, т.9, с.40; т.11, с.36; 16, с.29, 30, 32], ознакою котрого є й православна віра. Підкреслимо, що поряд із використанням поняття народу як простолюду у творах ученого зустрічається його аналог “поспольство” [13, с.477], а також “южнорусский народ” [18, с.92], котрий складається з простих і убогих людей [22, с.68], або “сельський” народ, котрого засмучують утиски [6, т.9, с.101], він може

бути “темной громадой” [25, с.120], або є “чорным” [20, с.95; 21, т.5, с.45, 227, 240], “тяглым” [21, т.6, с.124], що пізніше виявило себе у термінах “крестьянский рабочий класс” [12, с.174], “народные массы” [7, с.350].

Народ являє собою “толпу” [19, с.200; 23, с.103; 21, т.4, с.32, т.6, с.141], коли йдеться про історичні події з участю великої кількості людей. Загальнонародна участь у тих чи інших подіях виявляється й у вигляді “громады народа” [25, с.123; 11, с.577-578; 22, с.18; 6, т.9, с.2; 16, с.38].

Народ може бути “союзным” зважаючи, наприклад, на спілки різних сил у боротьбі 1648-1657 рр. [6, т.10, с.332; т.11, с.273], а також мати певні “классы” [17, с.169], зокрема “избранные” [24, с.514; 22, с.25], або бути усякого “звания” та “сословия” [21, т.4, с.246] чи бути “свободным” (у якості розуміння стану шляхти у Речі Посполитій кінця XVI ст. [6, т.9, с.89; т.11, с.45]). Можна припустити, що використання багатьох характеристичних означень різних станів суспільства, котре в даний момент описує автор, визначається тими термінами й назвами, що дає відповідна епоха та джерела. Хоча це не виключає, як бачимо, й авторських визначень (а отже, й розуміння) термінів. Виразним є те, що для відображення соціального, політичного навантаження значення має не саме слово “народ”, а уточнюючі ознаки “простой”, “свободный” та ін.

Поняття “народ” у творах М.І.Костомарова, має й ідейно-рушійне навантаження. Він може бути “возбужденным” до виступу закликами гетьмана (ватажка), “буйным” [6, т.10, с.152], бути “мятежным” [12, с.174], “восставшим” [22, с.51], мати свою “волю” [22, с.56; 11, с.714], “силу” й “память” [22, с.68], “вершить суд” [22, с.83; 6, с.14].

Особливим навантаженням у текстах М.Костомарова наділено поняття “народный дух” [15, с.14], що практично розумілося як народна воля, ментальність.

Досить поширеним у творах М.І.Костомарова є термін “народность”. Саме її рятують козаки у своїй боротьбі поряд із вірою, саме цей термін означає змішання племен. Для опису подій кінця XVI ст. в Україні термін “народность” отримує й значення національної окремішності, за котру треба (поряд із вірою) боротися й котру втрачають представники українського “дворянства”, що змінюють віросповідання [9, с.42; 6, т.9, с.1]. Крім того, “народность” дає початок певному народу (наприклад, “великорусскому”) [10, с.71]. Цей термін допомагає охарактеризувати й політичні відносини (наприклад, московсько-шведська угода початку XVII ст. не могла забезпечити рівність двох “народностей”, що повинна бути) [21, т.6, с.224].

В історичних розвідках ученого зустрічаємо також термін “народец”, котрий слугує для означення племінних союзів часів Давньої Русі

[8, с.1]. Разом із тим, саме поняття “племя” визначається як певна гілка, до котрої належать народи. У творах присутні визначення “народы славянского племени”, “литовского”, “тюркского племени” або ж “восточно-русское племя” [16, с.28]. Слід зауважити, що на вираз “народы славянского племени” вже зверталася увага в історіографії у контексті аналізу Статуту Кирило-Мефодієвського братства 1846 р. [38, с.194].

Поняття “национальность”, “национальное” в історичних текстах М.Костомарова здебільшого носить звичне сучасному розумінню навантаження – таким є створене в кінці XVI ст. реєстрове козацьке військо [22, с.23, 123; 6, т.9, с.1, 11], “национальные чувства” шляхти зачіпає перебування російських військ у Польщі (кінець XVIII ст.). Водночас, для подій початку XVII ст. автор розрізняє “национальную неприязнь”, котрої може й не бути, й релігійний антагонізм (православних і католиків), що має більше значення [18, с.523; 17, с.19, 27].

Застосування терміна “народонаселение”, також не окреслено чіткими рамками в історичних розвідках М.І.Костомарова. Перш за все, це поняття визначає залюдненість території певною етнічною спільнотою – “русское”, “финское”, “эстонское”, котре може відрізнитися певною строкатістю [18, с.98]. Водночас, “народонаселение” несе соціальне й станове навантаження – “сельское народонаселение”, козаки – “воинственное народонаселение” [18, с.22, 26; 6, т.11, с.152].

Поширеним у багатьох розвідках М.І.Костомарова є й поняття нації. Воно виступає у змалюванні історичних подій, у котрих беруть участь поляки середини XVII ст., подій польського повстання кінця XVIII ст. Власне, тут термін “польская нация” виступає певним аналогом “свободного народа”, тобто шляхти. Тут, на нашу думку, автор відтворює розуміння “нации”, поширене у час подій, що описуються [18, с.43, 125, 145, 195, 423]. Поряд із тим, факт пограбування царської казни на Московщині під час польських нападів початку XVII ст. розглядається як образа “нации”, сама ж царська величність є репрезентантом єдності “нации” [23, с.83; 21, т.6, с.55]. Два попередні приклади, на нашу думку, об’єднує спільна риса – як і польський, так і московський народи мали виражену та стійку державну організацію, стрижнем котрої була відповідно польська шляхта й московський цар. Утім, це не виключає й більш сучасного визначення “нация” є загальником для зборів представників усіх станів [15, с.17]. Це не виключає досить довільного використання, коли згадується про загибель 10 тис. “народа всякой нации” [6, т.10, с.290]. Зауважимо, що таке використання притаманне більш ранньому твору “Богдан Хмельницький”. Промовистим, на нашу думку, є той факт, що в історичних працях годі й шукати формулу на зразок “украинская

нація”, котра навіть й не спала на думку історика, який вважав українську історію суто народною.

Як бачимо, поширені у багатьох історичних творах М.І.Костомарова терміни “народ”, “народонаселение”, “народность”, “народец”, “национальность”, “племя”, “нация” загалом не несуть самостійного смислового навантаження, а здебільшого є прив’язаними до певної соціальної групи, прошарку або ж “етнічного” носія. Досить часто зміст різних за формою понять є подібним. Яскравим прикладом цього є, на нашу думку, “свободный народ” і “польская нация”, котрі є тотожними. Тому пряме порівняння проаналізованих понять із сучасними неможливе.

Багато в чому невиробленість термінології, понятійного та категоріального апарату дослідника є виразом загального стану російської історичної науки 60-80-х років XIX ст., зокрема поширеного погляду на народ як на активного суб’єкта історії [37, с.80]. Це було причиною постійного намагання М.Костомарова у своїх історичних розвідках “долучити” народ до історичних процесів. У зв’язку з цим, у розвідках про творчість М.Костомарова підкреслювалось, що романтичний напрям його творчості не міг прислужитися у поясненні конкретних історичних процесів та подій [35, с.44-45].

На нашу думку, саме романтична концепція вченого стала причиною досить довільного оперування вказаними поняттями в тексті. Тим не менше, М.Костомаров протягом усього свого творчого життя не облишив романтизму як основи власної наукової концепції. Чи не тому у листі до Д.І.Мордовцева від 6.10.1877 р. він, попрацювавши з матеріалами Розбійного приказу у Московському архіві мінюсту, писав, що за ними може бути написана маса романів, драм, трагедій. “Ось де вивчати народнє життя в усіх його проявах” [2, с.647], – підкреслив дослідник, указуючи напрям і джерела вивчення народного життя. Слід додати, що й в оцінці сучасника М.Костомарова, Г.Галагана історик постає як “видатний письменник, що збагатив російську науку та літературу... творами чудовими й доступними” [1, арк.11]. Ця характеристика, на нашу думку, досить влучно відтворює суть творчості М.Костомарова. Бо мова йде, перш за все, про *доступність* його творів – тобто легкість їх сприйняття для пересічного читача. І справді, М.Костомаров постає перед нами як блискучий письменник. Зауважимо, що доступний стиль викладу є природною ознакою романтизму, який, з іншого боку, не допомагав йому виробити чітких та ясних понять. Ясність та чіткий однозначний виклад не могли стати “візитною карткою” романтичних текстів М.Костомарова. Доступність була головною вадою його історичних творів, і, за спостереженням М.Максимовича, шкодила науковому рівню, принаймні його ранніх праць [26, с.400].

Сгоров В.В. Понятійно-категоріальний апарат в історичних розвідках М.І.Костомарова (етнокультурний аспект)

На нашу думку, наукова концепція М.Костомарова дійсно органічно виглядала у його творах етнографічного напрямку, зокрема у роботі “Об историческом значении русской народной поэзии” (1843 р.), де за народними джерелами відображалася історія українського народу. Інша справа, й це цілком природно, історичні розвідки М.Костомарова, котрі склалися, здебільшого, не з народних джерел.

1. Национальная библиотека Украины имени В.І.Вернадського, Институт рукописів, ф. 1, спр.88.
2. Мордовцев Д.Л. Николай Иванович Костомаров // Русская старина. 1885. №12. Т.48. С.637-662.
3. Антонович В.Б. Н.И.Костомаров как историк Малороссии // Киевская Старина. 1885. №5. Т.12. С.26-34.
4. Грушевський М.С. З публіцистичних писань М.Костомарова // Науково-публіцистичні і полемічні писання М.Костомарова. К., 1928. С.3-21.
5. Энциклопедія етнокультурознавства. К., 2001. Ч.1. Кн.2. С.269.
6. Костомаров Н.И. Богдан Хмельницкий // Исторические монографии и исследования. — СПб., 1884. Т.9. 380 с.; т.10. 448 с.; т.11. 458 с.
7. Костомаров Н.И. Императрица Елизавета Петровна // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. СПб., 1893. Т.2. С.213-350.
8. Костомаров Н.И. Князь Владимир Святой // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Господство дома Рюрика. СПб., 1880. Т.1. С.1-7.
9. Костомаров Н.И. Князь Владимир Мономах // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Господство дома Рюрика. — СПб., 1880. Т.1. С.36-70.
10. Костомаров Н.И. Князь Андрей Боголюбский // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Господство дома Рюрика. СПб., 1880. Т.1. С.70-96.
11. Костомаров Н.И. Князь К.К.Острожский // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Господство дома Рюрика. — СПб., 1880. Т.1. С.551-579.
12. Костомаров Н.И. Малороссийский гетман Зиновий-Богдан Хмельницкий // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Б.м.в. С.169-188.
13. Костомаров Н.И. Мазепа // Исторические монографии и исследования. Собр. соч. Н.И.Костомарова. СПб., 1905. Кн.6. Т.16. С.394-718.
14. Костомаров Н.И. Мазепинцы // Там же. С.719-789.
15. Костомаров Н.И. Кто был первый Лжедмитрий? — СПб., 1865. 64 с.
16. Костомаров Н.И. О причинах и характере Унии в Западной России // Науково-публіцистичні і полемічні писання М.Костомарова. К., 1928. С.1-40.
17. Костомаров Н.И. Очерк домашней жизни и нравов Великорусского народа // Исторические монографии и исследования. СПб., 1865. 176 с.
18. Костомаров Н.И. Последние годы Речи Посполитой. СПб., 1870. 874 с.
19. Костомаров Н.И. Преподобный Сергей // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Господство дома Рюрика. СПб., 1880. Т.1. С.198-204.
20. Костомаров Н.И. Севернорусские народоправства // Исторические монографии и исследования. Собр. соч. Н.И.Костомарова. СПб., 1907. Т.7. Кн.3. 498 с.
21. Костомаров Н.И. Смугное время Московского государства в начале 17 столетия // Исторические монографии и исследования. СПб., 1883. Т.4. 446 с.; т.5. 416 с.; т.6. 408 с.

22. Костомаров Н.И. Черты народной южнорусской истории // Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. – К., 1990. – С.8-108.
23. Костомаров Н.И. Царь Алексей Михайлович // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. – Б.м.в. С.71-120.
24. Костомаров Н.И. Царь Иван Васильевич Грозный // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Господство дома Рюрика. – СПб., 1880. Т.1. – С.469-535.
25. Костомаров Н.И. Южная Русь в конце 16 века // Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. – К., 1990. С.108-196.
26. Максимович М. Собрание сочинений. Отдел исторический. – К., 1876. – Т.1. – 848 с.
27. Мала Енциклопедія етнодержавознавства. К., 1996. 944 с.
28. Миллер А.И. “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (2 пол. 19 века). СПб., 2000. – 288 с.
29. Онищенко І. Етно- та патріогенез в Україні. Етнополітичний аналіз. – К., 1997. – 240 с.
30. Піпчук Ю.А. М.І.Костомаров і його історіографічна концепція // Історична спадщина у світлі сучасних досліджень: Величко, Маркович, Маркевич, Костомаров, Яворський. – К., 1995. С.108-122.
31. Полухін Л.К. Формування історичних поглядів М.І.Костомарова. – К., 1959. – 128 с.
32. Понов П.М. М.І.Костомаров як фольклорист і етнограф. К., 1968. – 114 с.
33. Потульницький В.А. Українська та світова історична наука // Укр. інст. журн. – 2000. – №2. С.27-47.
34. Рубач М. Реакційна суть націоналістичних “теорій” безкласовості та єдиного потоку. К., 1955. – 72 с.
35. Рубинштейн Н.Н. И.Костомаров // Исторический журнал. – 1940. – №10. – С.40-50.
36. Сарбей В.Г. Розвиток української національної свідомості // Нариси з історії Українського національно-визвольного руху. – К., 1994. – С.31-37.
37. Свердлов М.Б. Общественный строй Древней Руси в русской исторической науке 18-20 вв. – М., 1996. 336 с.
38. Сергієнко Г.Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. К., 1971. – 300 с.
39. Тьерри Огюстен. История происхождения и успехов третьего сословия. – М., 1899. С.316.
40. Шаблювський Є.М. І.Костомаров, його життя та діяльність // Костомаров М.І. Твори: В 2-х т. К., 1967. Т.1. С.5-33.
41. Энциклопедия жизни и творчества П.И.Костомарова. К., 2001. 572 с.

This article tries to exam the ethic and cultural aspect in the notions and categories of Micola Kostomarov – well known ukrainian historian of the romantic school. There are also examined previous investigations in this field. And there is also analysed the sense of Kostomarov's understanding of such categories as “people”, “national”, “nationality”, “nation” in his historical works.